

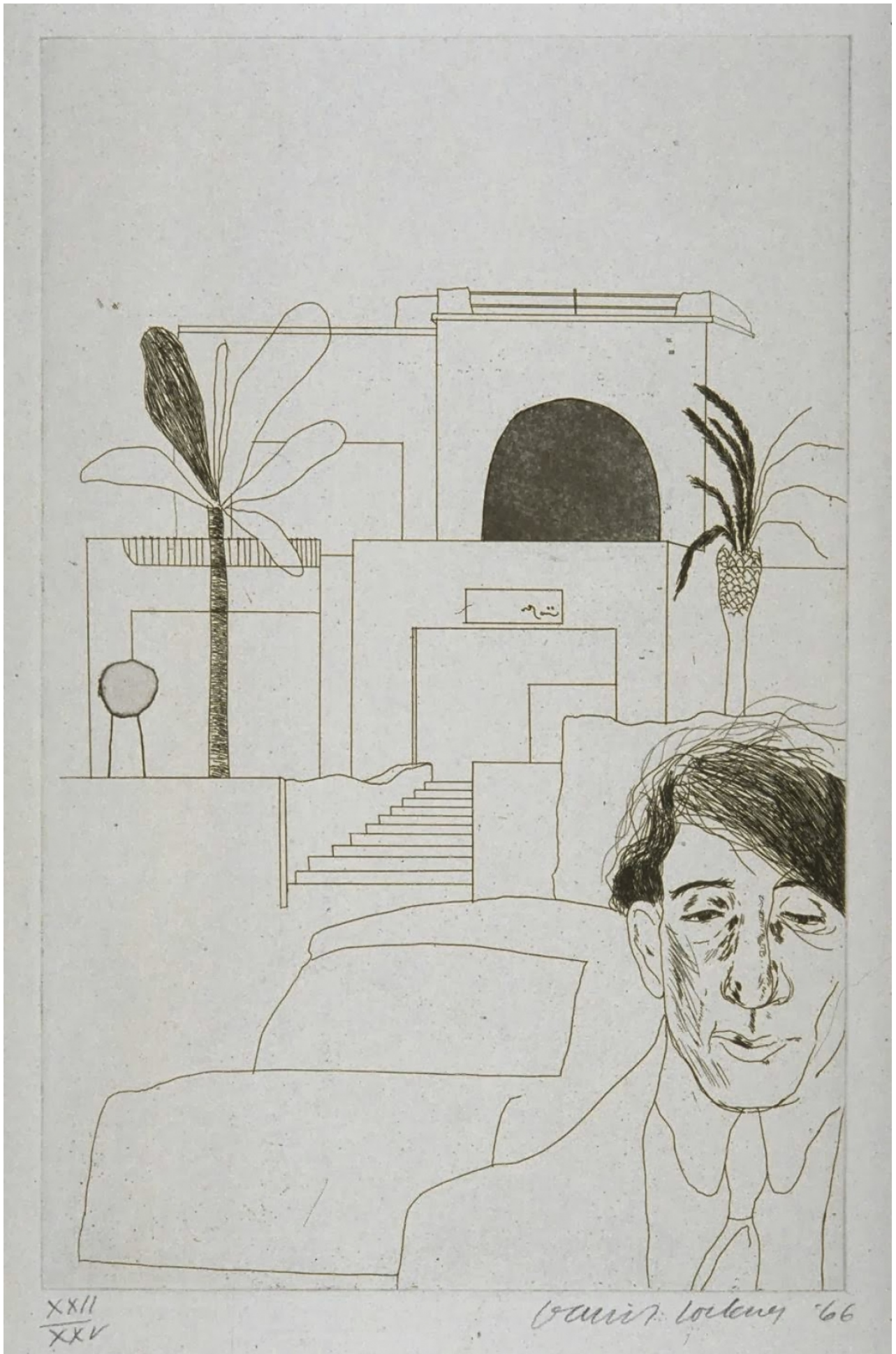
Το χρέος της φιλολογίας στον Καβάφη

 booksjournal.gr/kritikes/poisi/3372-to-xreos-tis-filologias-ston-kavafi

Μάρθα Βασιλειάδη

Μάρθα Βασιλειάδη

Τρίτη, 07 Σεπτεμβρίου 2021 13:56



David Hockney / Tate

Ο Κωνσταντίνος Καβάφης από τον David Hockney, 1966.

Ρενάτα Λαβανίνι, *Γύρω στον Καβάφη. Άρθρα και μελέτες (1974-2008)*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Αθήνα 2020, 256 σελ.

Συναγωγή μελετών της ομότιμης καθηγήτριας νεοελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας στο Πανεπιστήμιο του Παλέρμο, Ρενάτας Λαβανίνι, για τον Καβάφη, που έρχεται να μας θυμίσει τη θαυμαστή ισορροπία μιας φιλολογίας αναλλοίωτης στο χρόνο – κι αυτό γιατί παραμένει πιστή στο ίδιο το ποιητικό κείμενο.

Στο μετανεωτερικό χάος της εποχής μας, μετά τον θάνατο του συγγραφέα και την έκπτωση των ανθρωπιστικών σπουδών, σειρά έχει με ακρίβεια γεωμετρικής προόδου ο θάνατος του φιλόλογου και, στη συνέχεια, το παρατεταμένο πένθος για τη φιλολογική επιστήμη. Μάλιστα, σ' ένα πρόσφατο δοκίμιο πολεμικής που δημοσιεύτηκε στη Γαλλία, ο φιλόλογος παρομοιάστηκε με «επαγγελματία της παράφρασης» (paraphraseur), ο οποίος δεν κάνει τίποτε άλλο από το να αναπαράγει παθητικά και εις το διηνεκές σχόλια και marginalia σ' ένα υποθετικό ή υπαρκτό corpus, συσσωρεύοντας παθητική γνώση σε μια ιδεατή πολιτεία των γραμμάτων^[1].

Αν στη συζήτηση αυτή προσθέσουμε την υφέρπουσα ένταση ανάμεσα στην παραδοσιακή και τη νεότερη φιλολογία, τις διαφορές ανάμεσα στην ιστορική φιλολογική μέθοδο και τις νέες τεχνολογίες, τις νέες ερμηνευτικές αντιλήψεις με όλες τους τις συναρπαστικές συχνά απολήξεις αγγλοσαξονικής προέλευσης και ευρηματικότητας, το μείγμα είναι εκρηκτικό. Σ' αυτό το διχαστικό τοπίο ο Καβάφης, ο «πρωτεύϊκος γέρος», ο «ποιητής που θα μπορούσε να γράψει ιστορία αλλά όχι θέατρο», ο ερωτικός και ιστορικός Καβάφης, ο Χριστιανός, ο «ελληνικός αλλά όχι Έλλην», προσφέρεται ως η ιδανική μελέτη πεδίου στο οποίο υπάρχει ή γίνεται χώρος και για τις αυστηρά φιλολογικές εκδοχές αλλά και για τις πιο ρηξικέλευθες, πρωτοποριακές ερμηνείες. Η συναγωγή μελετών της Ρενάτας Λαβανίνι, δημοσιευμένη σ' αυτό το δυστοπικό παρόν που δεν έχει πια ανάγκη τον λυρισμό, έρχεται να μας θυμίσει τη θαυμαστή ισορροπία μιας φιλολογίας που παραμένει αναλλοίωτη στο χρόνο – κι αυτό γιατί παραμένει πιστή στο ίδιο το ποιητικό κείμενο.

Μια ζωή Καβάφης

Όπως εξηγεί στο οπισθόφυλλο η ίδια η μελετήτρια, τα κείμενα που συγκεντρώνονται στον τόμο ακολουθούν την προσωπική της διαδρομή επιστημονικής ενηλικίωσης: από τη δεκαετία του 1970 μέχρι και σήμερα αποτυπώνουν τον μόχθο μιας συστηματικής, αδιάκοπης ενασχόλησης με το έργο του Αλεξανδρινού. Αποτελούν, δηλαδή, τον καρπό μιας πολύχρονης, ασκητικής σχέσης με τον ποιητή, ένα είδος έγγαμου βίου, ο οποίος, ενώ φαινομενικά μοιάζει αδιατάρακτος, στην πορεία είναι γεμάτος εκπλήξεις. Σ' αυτή τη συνθήκη της διαρκούς πολιορκίας του Αλεξανδρινού, η Λαβανίνι προχωρά αργά με όλες τις προφυλάξεις: στα πρώτα άρθρα το βλέμμα της, εποπτικό, αγκαλιάζει την περιφέρεια, δηλαδή την ευρωπαϊκή προοπτική, για να επιστρέψει στο κέντρο, δηλαδή στον Καβάφη. Όσο όμως η σχέση με το ίδιο το σύμπαν του ποιητή βαθαίνει, ζυμώνεται με την καθημερινότητα και αποκτά σωματική σχεδόν οντότητα, ιδίως όταν πρόκειται για τη γενετική επανασύσταση των καβαφικών ποιημάτων, η εκδότρια των *Ατελών ποιημάτων* του Καβάφη αναμετρείται με το δικό της έργο ζωής.

Και ενώ συνήθως η μελέτη του Καβάφη εισβάλλει στη σκέψη σαν ιός και συχνά μετατρέπει την κριτική ερμηνεία σε ατομική παθολογία ή οδηγεί σε μια άνευ όρων ιεροποίηση του ποιητή (όσοι ασχολούμαστε με τον Καβάφη το ξέρουμε), η Λαβανίни κρατά πάντα μια απόσταση ασφαλείας, καταστρώνει με ήπιες κινήσεις το δικό της σχέδιο και σ' αυτό μοιάζει να έχει σύμμαχο, εκτός από τη στέρεα μέθοδο και την επίσης στέρεα θεωρία, ακόμη και τον ίδιο τον βασικό της αντίπαλο, τον ίδιο τον ποιητή.

Πάνοπλη ως κλασική φιλόλογος αλλά και εξασκημένη σε μεγάλο εύρος στην ευρωπαϊκή ποίηση, η Λαβανίни, όταν ακόμη ήθελε να ασχοληθεί με τον Εμπειρικό, όπως ομολογεί στον πρόλογο, καταπιάνεται με τον Καβάφη και αναζητά αρχικά σ' αυτόν εκλεκτικές συγγένειες, τις οποίες εν μέρει είχε εντοπίσει και η φιλύποπτη «γενιά του '30» στον ποιητή, αλλά από διαφορετική οπτική γωνία. Έτσι, σε μια πρώιμη εποχή για τη συγκριτολογία στα μέσα της δεκαετίας του 1970, μελετά προσεκτικά το στιχουργικό δόγμα του Τεοντόρ ντε Μπανβίλ, τις επιδράσεις του Συλί Προυντόμ ή τα συμβολιστικά τοπία του Ροντενμπάκ, όχι για να πλαστογραφήσει ένα παρνασσικό διαβατήριο στην ποιητική διάνοια του Καβάφη· ψηλαφώντας τα εύθραυστα ίχνη του ποιητή-αναγνώστη αναζητά τις πηγές, διασταυρώνει τις ημερομηνίες και την αποσπασματική εμπειρία της πρόσληψης των συμβολιστών από τον Αλεξανδρινό, χωρίς να καταλήγει σε θέσφατα και αξιωματικούς ορισμούς. Αυτή η δυναμική της νηφάλιας σύγκρισης που δεν αντιπαραβάλλει στίχους και δεν κατηγοριοποιεί αποκλειστικά κοινά θεματικά και εκφραστικά μοτίβα, αντιστρέφει το ερώτημα της ερμηνείας τού «τι θέλει να πει ο ποιητής;» και το «πού είναι ο Καβάφης;», δημιουργώντας έτσι μια συγκριτολογική στρατηγική, εξαιρετικά σημαντική για τους μελετητές του Καβάφη που θα ακολουθήσουν.

Για του λόγου το αληθές, επιτρέψτε μου να σταθώ σ' ένα παράδειγμα. Στη μελέτη της για τη σχέση Καβάφη και Ροντενμπάκ, η Λαβανίни επιχειρεί να δαμάσει σε μια δενδρική δομή (tree structure) τον σχετικό όγκο αρχαικού υλικού: από δύο αποκηρυγμένα ποιήματα, το «Σπίτι της Ψυχής» και το «La Jeunesse blanche», θα ιχνηλατήσει την περιστασιακή σύνδεση του ποιητή με τον βέλγο συμβολιστή, υφαίνοντας γύρω απ' αυτήν έναν όλο και πιο πυκνό ιστό πληροφοριών, βιβλιογραφικών ενδείξεων και λεπτομερειών, με στόχο να συσχετίσει γενετικά τις σημειώσεις και τα χειρόγραφα, έτσι ώστε να φτάσει με κριτική ευθύνη σε ένα τελικό συμπέρασμα, συμπέρασμα το οποίο εν τέλει θα απομακρύνει τους δύο ποιητές. Σ' αυτή τη διαδικασία θα προχωρήσει με σιγουριά αλλά και με την αίσθηση της περιπέτειας, χωρίς να ακροβατεί σε μια υπερερμηνεία του κειμένου το οποίο επιχειρεί να φωτίσει αλλά, ισοροπώντας με ασφάλεια ανάμεσα στο γαλλικό κείμενο και το έμμεσα μόνον ίσως καβαφικό παράγωγό του, θα μας επιτρέψει να κοιτάξουμε με διαφορετικό βλέμμα τα ίδια πράγματα.

Έτσι, στο «Σπίτι της Ψυχής», με προμετωπίδα τρεις αταύτιστους στίχους του Rodenbach που περιγράφουν να κυριαρχούν τα Πάθη στον Οίκο της Ψυχής (la Maison de l'Âme), παρακολουθούμε πώς ενεργοποιείται στη διάχυτη συμβολιστική περιρρέουσα ατμόσφαιρα η εκφραστική αυθεντία του Καβάφη, αρχικά ως μετέωρου αναγνώστη και στη συνέχεια ως ποιητή. Η αρχική αλληγορία, η οποία αποτελεί άλλωστε συχνό θεματικό μοτίβο στην ποιητική του Ροντενμπάκ, στην καβαφική εκδοχή της θα μετατραπεί σε μια σκηνοθεσία μέσα-έξω. Στο ποίημα αυτό, ο Καβάφης «επιστρέφει στην προσωποποίηση των Παθών: τα πάθη με πολυτελείς ενδυμασίες «χορεύουνε και πίνουνε με τα μαλλιά

λυτά», ενώ «έξω απ' τες Αίθουσες, χλωμές και κακοεντυμένες με φορεσιές ενός παλιού καιρού οι Αρετές γυρίζουνε [...]». Στο δεύτερο ποίημα με τίτλο «La Jeunesse blanche» ο Αλεξανδρινός, ενώ αποκαλύπτει μέσω του γαλλικού τίτλου την πηγή του και δανείζεται ενδεχομένως και την εικονοποιία του λευκού από τον βέλγο ποιητή, απεικονίζει τη νεότητα ως έναν αρχάγγελο που χάνεται και επιστρέφει ξανά ως φάσμα και ως ύφασμα θανάτου (σάβανο), μεταφράζοντας στη δική του ποιητική γλώσσα ένα «πεδίο που του είναι ουσιαστικά ξένο», όπως θα επισημάνει η Λαβανίни.

Από το απόκομμα της εφημερίδας που κρατά ευλαβικά ο ποιητής στα χαρτιά του και πρόκειται για τον επικήδειο που συντάσσει ο Rodenbach για τον δάσκαλο και προσωπικό του φίλο Μαλαρμέ^[2], μέχρι τις αμέτρητες διακλαδώσεις ανάμεσα στα πρώιμα ποιήματα και αυτά της ωριμότητας, στις οποίες μεθοδικά ανιχνεύει η Λαβανίни υπόγειες αναφορές στην συμβολιστική ποίηση του βέλγου ποιητή, στήνεται με μαεστρία και χωρίς βεβιασμένα συμπεράσματα ένα ολόκληρο δίκτυο συσχετίσεων, συνδέσεων και μοτίβων, γεγονός το οποίο πιστοποιεί μια υπαρκτή, αν και αδιαπέραστη, διαμεσολάβηση ανάμεσα στον Ροντενμπάκ και τον Καβάφη. Με εργαλείο το αποκρυπτογραφημένο αρχαιακό υλικό που ξεδιπλώνεται στις υποσημειώσεις, η κάποτε εύθραυστη αλήθεια της συγκριτολογικής προσέγγισης ενδυναμώνεται και αποκτά τον χαρακτήρα και την έκφραση μιας ουσιαστικής διαπίστωσης που δεν αναλώνεται σε ρητορείες. Καταλήγοντας στη μελέτη της, η Λαβανίни θα επισημάνει ότι «αν η ανάγνωση του Rodenbach για τον Καβάφη είναι τόσο προσωπική ώστε να διαστρέφει σκόπιμα την πηγή του, αν ο συμβολισμός του λυκόφωτος και ο μυστικιστικός καθολικισμός [...] δεν έχουν ουσιαστικά καμία σχέση με τον Καβάφη, ο σύγχρονος αναγνώστης είναι αναγκασμένος να αναγνωρίσει τη συγγένεια μεταξύ τους»^[3].

Στέρεια μέθοδος της φιλολογίας

Είναι αλήθεια ότι στην Ιστορία της λογοτεχνίας μας ο Καβάφης με τα 154 ποιήματα του *Κανόνα*, τα *Αποκηρυγμένα*, τα *Κρυμμένα* και τα *Ατελή* δεν μπορεί να θεωρηθεί ακριβώς μια *lectio difficilior*, όπως θα θεωρούσε κανείς αδιαπραγμάτευτα την περίπτωση του Διονυσίου Σολωμού. Επειδή όμως στη δική του περίπτωση, με την κληρονομημένη του δεξιοτεχνία εμπόρου, ο ποιητής συναλλάσσεται αέναα μ' ένα πολιτισμικό κεφάλαιο θολώνοντας διαρκώς το παρόν με το παρελθόν, κι όσο θεωρούμε ότι τον έχουμε κατακτήσει τόσο περισσότερο μας διαφεύγει, για να κατανοήσει κανείς την ποιητική του πορεία χρειάζεται ασφαλείς οδοδείκτες στην αναγνωστική του διαδρομή. Κι όσο κι αν η νέα καβαφική φιλολογία εφευρίσκει καινούργιους τρόπους, άλλοτε εύστοχους κι άλλοτε όχι, στην προσέγγιση του καβαφικού έργου, για να περιηγηθεί κανείς στους δαιδάλους του, χωρίς να χαθεί, πρέπει να επιστρέφει στη στέρεια μέθοδο της φιλολογίας, αυτής που με συνέπεια υπηρετεί επί σειρά ετών η Ρενάτα Λαβανίни.

Στις *Λέξεις και τα πράγματα*, ο Φουκώ αφηγείται ένα όνειρό του: «Ένας εφιάλτης με καταδιώκει από τα παιδικά μου χρόνια: έχω μπρος στα μάτια μου ένα κείμενο που δεν μπορώ να το διαβάσω ή από το οποίο δεν μπορώ να αποκρυπτογραφήσω παρά ένα απειροελάχιστο κομμάτι. Προσποιούμαι ότι το διαβάζω, ξέρω όμως ότι το επινοώ. Αίφνης, το κείμενο θολώνει απ' άκρου εις άκρον, δεν μπορώ πια να διαβάσω τίποτε ούτε καν να επινοήσω, νιώθω να πνίγομαι και ξυπνώ»^[4]. Χάρη στη Ρενάτα Λαβανίни, το όνειρο αυτό, για όσους αγαπούν την ποίηση του Καβάφης, έχει αίσιο τέλος.

[1] Baptiste Dericquebourg, *Le deuil de la littérature*, Paris, Éditions Alia, 2020.

[2] Πρόκειται για τον επικήδειο του Μαλαρμέ που δημοσιεύεται στην εφημερίδα *Figaro* (13/9/1898). Στο κείμενο αυτό, που επιλέγει να φυλάξει προσεκτικά ο Καβάφης στα χαρτιά του, ο Rodenbach, που ανήκε στον στενό κύκλο των πιστών φίλων του, πενθεί τον μεγάλο ποιητή και καλό του φίλο, παραδίδοντας πολλές λεπτομέρειες από την ποιητική του καθημερινότητα και τη μυθική ζωή του κύκλου των συμβολιστών.

[3] Ρενάτα Λαβανίни, *Γύρω στον Καβάφη*, Αθήνα, ΜΙΕΤ, 2020, σ. 36.

[4] Michel Foucault, «Περί των τρόπων που γράφεται η ιστορία», *Ετεροτοπίες και άλλα κείμενα*, μτφ. Τάσος Μπέτζελος, Αθήνα, Πλέθρον, 2012, σ. 87.